

צלם א-לוהים

ברצוני כי נבחן את האידיאל האנושי לפי הרמבי"ם, האידיאל של צלם א-לוהים. המושג מופיע בפסוקים העוסקים בבריאת האדם:

" ויאמר א-לוהים: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל חיה הרומשת על הארץ. ויברא א-לוהים את האדם בצלמו, בצלם אלוהים ברא אותו, זכר ונקבה ברא אותם" [בראשית פ"א פס' כ"ו - כז]

"שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם א-לוהים עשה את האדם" [בראשית פ"ט פס' ו].
במה עוסקים שני פסוקים אלו? אפשר לפתוח את התנכיים ולקרוא את ההקשר של הפסוקים.

מה הפרשנים של התורה חשבו על פסוקים אלו: [מה הם יוצרים אצלכם].

רש"י [ר' שלמה יצחקי] "פירש לך שאותו צלם המתוקן לו צלם דיוקן יוצרו הוא"
רמב"ן [ר' משה בן נחמן]: "דימה לשניהם, במתכונת גופו לארץ אשר לוקח ממנה, וידמה ברוח לעליונים, שאינה גוף ולא תמות ואמר בכתוב השני בצלם א-לוהים ברא אותו".

בנושא זה פותח הרמבי"ם את ספרו מורה נבוכים: (מורה נבוכים חלק א' פרק א' על פי תרגומו של שורץ).
"**צלם ודמות**. האנשים סברו שצלם בלשון העברית מורה על תבנית דבר והמתאר שלו. זה הביא להגשמה גמורה בשל דבריו: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו (בראשית א', 26). הם סברו שהאל הוא בצורת אדם, דהיינו, תבניתו ומתארו, ומכאן נבע בהכרח שיגיעו להגשמה מוחלטת ויאמינו בה.

הם סברו שאם יעזבו אמונה זאת, יכחישו את הכתוב ואפילו יאפסו את האל אם אינו גוף בעל פנים ויד כמותם בתבנית ובמתאר, אלא שהוא גדול יותר וזוהר יותר, לטענתם, ועוד, שהחומר שלו אינו דם ובשר. זהו, לפי מה שסברו קצה הגבול של הרחקת האל (מכל מה שלא ראוי לייחס לו). אולם מה שראוי שייאמר כדי לשלול את הגשמות ולקבוע את האחדות האמיתית אשר אין לה אמותות אלא בהרחקת הגשמות - את ההוכחה המופתית לכל זה עתיד אתה לדעת מתוך הספר הזה. כאן בפרק זה עלי רק להבהיר את המשמעות של צלם ודמות.

אומר אפוא, כי השם המיוחד לצורה המפורסמת אצל ההמון, אשר היא תבנית הדבר ומתארו, הוא ת'אר. הוא אומר: יפה ת'אר ויפה מראה (בראשית ל"ט, 6); מה תארו (שמואל א', כ"ח, 14); כתאר בני המלך (שופטים ח', 18). כן נאמר על הצורה המלאכותית: יתארוהו בשרד... ובמחוגה יתארוהו (ישעיה מ"ד, 13). זה שם שמעולם לא נקרא בו האלוה יתעלה חס וחלילה.

ואילו צלם נקראת הצורה הטבעית, דהיינו, העניין העושה את הדבר לעצם ולמה שהוא. וזאת אמיתתו באשר הוא הנמצא ההוא. אותו עניין באדם הוא אשר בו מתהווה ההשגה האנושית. בשל ההשגה השכלית הזאת נאמר עליו: בצלם א-לוהים ברא אותו (בראשית א', 27), ובשל כך נאמר: צלמם תבזה (תהלים ע"ג, 20), מכיוון שהבְּזִיּוֹן דבק בנפש, שהיא צורת מין [האדם], ולא בתבניות האיברים ובמתאר שלהם...

ומכיוון שהאדם נתייחד בעניין מופלא מאוד שבו, אשר איננו באף אחד מן הנמצאים שמתחת לגלגל הירח, והוא ההשגה השכלית, ששום חוש, איבר או צלע אינם מפעילים אותה, דימה אותה להשגת האלוה אשר איננה נזקקת לכלי, אף כי לא דמיות באמת, אלא לכאורה בגלל העניין הזה, דהיינו, בגלל השכל האלוהי הדבק בו, נאמר על האדם שהוא בצלם א-לוהים ובדמותו, לא שהאל יתעלה הוא גוף, כך שיהיה בעל תבנית".

מה הבעיות שאיתן מתמודד הרמבי"ם? (האם אלו הבעיות שאיתן אנחנו ניגשנו לפסוקים?).

את המטרה של הרמבי"ם אפשר לראות בפרק ב' [אשר עוד נעסוק בו בהמשך]:

כי השכל, שאותו השפיע אלהים על האדם - והיא שלמותו האחרונה - הוא אשר היה לאדם קודם מריו, ובגללו נאמר עליו שהוא בצלם אלהים ובדמותו. בגללו פנה אליו בדיבור וציווה אותו, כמה שאמר: ויצו ה' אלהים [על האדם לאמר: מכל עץ הגן אכל תאכל. ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו...] (בראשית ב', 16-17), ואין ציווי לבהמות ולא למי שאין לו שכל. בשכל הוא מבחין בין אמת ושקר, וזה, השכל, היה מצוי בו שלם וגמור.

גישתו של הרמבי"ם מתחדדת מעיון בהמשך הספר, בפרק ז':

על-פי השאלה זאת נאמר על אדם: ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו [ויקרא את שמו שת] (בראשית ה', 3), וכבר הוסבר לך לפני-כן מה היא משמעות צלם אדם ודמותו. ומכאן שכל הילדים שקדמו לו לא הגיעו לכך שתהיה להם הצורה האנושית באמת, אשר היא צלם אדם ודמותו ואשר נאמר עליה: בצלם א-להים ובדמותו. ואילו על שת אשר לימד אותו אדם הראשון והביאו לידי הבנה, ובשל זאת הגיע לשלמות האנושית נאמר: ויולד בדמותו כצלמו (בראשית ה', 3). מכאן למדת שכל מי שלא הגיע לכך שתהיה לו הצורה הזאת, אשר ביארנו את משמעותה, אין הוא בן-אדם אלא בעל-חיים, שתבניתו ומתארו תבנית בן-אדם ומתארו, אלא שיש לו יכולת - שאין לשאר בעלי-החיים - לגרום מיני פגעים ולעשות מעשים רעים. זאת מכיוון שהמחשבה ושיקול-הדעת, שיש לו, מוכנים להשגת השלמות שלא הושגה. הוא מפעיל אותם במיני תחבולות הגורמות בהכרח למעשים רעים והמולידות פגעים. מכאן, שהוא כביכול דבר הדומה לבן-אדם או המחקה אותו. וכן היו ילדי אדם אשר קדמו לשת. ואמרו במדרש: כל אותן מאה ושלושים שנה שהיה אדם נזוף בהן היה מוליד רוחות, והכוונה שדים, וכאשר נרצה, הוליד דומה לו, כלומר, בדמותו כצלמו, שנאמר: ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו (בראשית ה', 3).

וגם בפרק ח':

מכיוון שהתברר שכך הדבר, ואי-אפשר בתוקף החוכמה האלוהית שיימצא חומר בלי צורה, ולא שתימצא צורה מאלה הצורות בלי חומר והתחייב שהצורה האנושית הנכבדה מאוד - אשר הבהרנו שהיא צלם אלהים ודמות-תהיה רתוקה לחומר העפרי העכור החשוך הזה המניע אותה לכל חיסרון והשחתה, ניתנה לה יכולת על החומר, להתגבר עליו, לדון אותו ולשלוט עליו, כדי שהיא תכניע אותו, תבלום את דחפיו, ותשיב אותו למצב תקין ומאוזן ככל האפשר.

לפיכך נחלקו דרגות בני-האדם. יש אנשים השואפים תמיד להעדיף את הנכבד ביותר ולחתור לקיום נצחי בתוקף צורתם הנכבדה. (אדם כזה) לא יחשוב אלא על תפישת 16 מושכל והשגת דעה נכונה לגבי כל דבר והידבקות בשכל האלוהי השופע עליו, אשר ממנו באה לידי מציאות אותה צורה.

כל-אימת שמניעים אותו דחפי החומר אל זוהמתו וחרפתו הידועה הוא כואב על מה שהסתבך בו ומתבייש ונבוך בגלל מה שהוא מתנסה בו. הוא שואף להמעיט חרפה זאת ככל יכולתו ולהישמר ממנה בכל דרך. כמוהו כאדם שהמלך רגז עליו וציווהו להעביר זבל ממקום למקום כדי להשפילו. אותו אדם ישתדל להסתתר ככל יכולתו בזמן אותה השפלה. אולי יעביר דבר מועט אל מקום קרוב פן יטנף את ידו ובגדו וכדי שלא יראהו אחר. כך נוהגים בני-חורין. אבל עבד ישמח בזאת. הוא יראה שלא הוטל עליו טורח גדול, ישליך את כל גופו באותו זבל ולכלוך, ויזהם את פניו ואת ידיו ויעביר [את האשפה] בגלוי, כשהוא צוחק ושםח ומוחא כפיים.

כן מצבי האנשים. כי יש בין האנשים בני-אדם אשר - כפי שאמרנו - כל דחפי החומר בעיניהם חרפה, רע, וחסרונות הכרחיים, ובמיוחד חוש המישוש שהוא חרפה לנו - כפי שציין אריסטו בגללו אנו מתאוים לאכילה, שתייה ומשגל. כי ראוי למעט בזאת ככל האפשר, לעשותו בהסתר ולהצטער על עשייתו, להימנע מדבר על כך, לא להרחיב דברים עליו ולא להתקבץ לשם עשיית דברים אלה. אלא על האדם לשלוט בדחפים אלה כולם, למעט בהם ככל יכולתו, ולא יאות להם אלא במידה ההכרחית. כתכלית לעצמו עליו לקבוע את תכלית האדם באשר הוא אדם, כלומר תפישת המושכלות ולא יותר. החשובה והנאצלת ביותר שבהם היא השגת האלוה, המלאכים ושאר מעשיו במידת היכולת. אנשים אלה הם אשר עם

האל, אינם משים ממנו, והם אשר נאמר להם: אלהים אתם ובני עליון כשלכם (תהלים פ"ב, 6). מה שנדרש מן האדם. כוונתי שזאת היא תכליתו.

מה הצד המיוחד בדבריו של הרמב"ם? במה הוא נבדל מכל הפרשנים אשר הבאנו קודם?
אפשר אולי ללמוד זאת מדבריו משנה תורה, הלכות תשובה פרק ה', א-ב

"רשות לכל אדם נתונה, אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה: 'הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע', כלומר: הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם, ואין מין שני דומה לו בזה העניין, שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע; וכיון שכן הוא - 'פן ישלח ידו'. אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל, שהקב"ה גוזר על האדם מתחילת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן; אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל או רחמן או אכזרי או כילי או שוע, וכן שאר כל הדעות. ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים, אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאי זו דרך שירצה

אפשר להשוות את דבריו של הרמב"ם לדבריו של ר' יהודה הלוי: (ספר הכוזרי ד', ג).

"ראיית הנבואה ברורה משל ההיקש ההגיוני: היא אשר השיגה את העליונים עין בעין, וראתה את צבא השמים - את הרוחניים הקרובים אל האלוה ואת האחרים - בצורת אדם; הם אשר נרמז עליהם במאמר הא-לוה ית': 'נעשה אדם בצלמנו כדמותנו'... כך ברא הא-לוה את האדם בצורת מלאכיו ומשרתיו הקרובים אליו לפי מדרגתם"

ברצוני לציין כמה הוגים אשר הושפעו מהרמב"ם וכתבים בעקבותיו:

☞ (איך הם קראו את הרמב"ם, מה הם לקחו ממנו?).

1. ר' מאיר שמחה הכהן מזווינסק, משך חכמה [על בראשית פרק א']

"הצלם האלוקי הוא הבחירה החופשית בלי טבע מכריח, רק מרצון ושכל חופשי... רק זאת אנו יודעים, שהבחירה החופשית הוא מצמצום האלוקות, שהשם יתברך מניח מקום לברואיו לעשות כפי מה שיבחרו, ושלל ממפעליהם הגזירה וההחלטה בפרטיות. ולכן אמר אל לבו 'נעשה אדם בצלמנו', פירוש, שהתורה מדברת בלשון בני אדם, שאמר נניח מקום לבחירת האדם שלא יהא מוכרח במפעליו ומחויב במחשבותיו, ויהיה בחירי חופשי לעשות טוב או רע כאשר יחפוץ נפשו, ויוכל לעשות דברים נגד מזגי טבעו ונגד הישר בעיני ה' "

2. ר' יוסף דב הלוי סולוביצ'יק, איש ההלכה, עמוד 92:

והאדם מסמל, מצד אחד, את ההויה היותר שלימה ומתוקנת, את צלם האלהים, ומצד אחר, את התוהו-ובוהו היותר נורא, ששולט ביצור. כל הניגוד שבמיקרוקוסמוס (העולם הגדול), בין התפארת והשלימות האונטית למפלצת ה"אפס", משתקף במיקרוקוסמוס (העולם הקטן) - באדם - והלה אוגר אל תוכו את היצירה המשוכללת ואת התוהו ובוהו המופלאים, את האור ואת החושך, את התהום ואת החוק, את החיה ואת צלם האלהים¹, את הישות הגסה והעכורה ואת ההויה הבהירה. כל המחשבה האנושית טיפלה בשניות מוזרה זו, שירדה לאדם, ורצתה לנצחה ולהתגבר עליה. מאפלטון ואריסטו שהבדילו בין הנפש הצומחת לנפש החיונית והמשכלת, עד הפסיכואנליזה של פרויד וסיעתו, שהכריזו על התהום שמתחת-לידע, חוזרת שאלת הדואליזם שבאדם וניעורה ומבקשת לה את פתרונה.

היהדות אומרת, כי האדם עומד על פרשת דרכים ותוהה על כיוון צעדיו; לפניו אלטרנטיבה נוראה - צלם אלהים או חית סרף, תפארת האצילות או מפלצת היקום, בחיר היצורים או יצור מושחת, דמותו של איש האלקים או דיוקן ה"אדם העליון"

של ניטשה, ועל האדם להכריע ולהחליט². "אחור וקדם צרתי - א"ר ישמעאל בר תנחום: אחור לכל המעשים וקדם לכל העונשין. אם זוכה - אמרינן ליה אתה קדמת למעשה בראשית שנאמר ורוח אלקים מרחפת, ואם לאו - יתוש קדמך שלשול קדמך"³ כאן מתגלמות תעודת היצירה וחובת ההשתתפות בחידוש מעשי בראשית. עיקר העיקרים הוא, שהאדם חייב ליצור את עצמו. אידיאה זו הורידה היהדות לעולם.

- 1 בראשית ב, ז וייצר וכו' לנפש חיה תורגם ע"י אונקלוס: לרוח ממללא (עיין רש"י שם). כמו כן מעניין מאד מאמר חז"ל, שהועתק ע"י רש"י: וייצר שתי יצירות לעולם הזה ויצירה לתחיית המתים, אבל בבהמה שאינה עומדת לדין לא נכתב ביצירתה שני יודין. עיין ברכות סא ע"א, עירובין יח ע"א, כתובות ח ע"א, תרגום יהונתן. ב"ר יד: יצירה מן התחתונים יצירה מן העליונים וכו' ברא בו ד' בריאות מלמעלן וד' מלמטן אוכל ושותת כבהמה, וכו' עומד כמלאכי-השרת ומדבר ומבין וכו' אמר הקב"ה אני בורא אותו בצלם ובדמות מן העליונים, פרה ורבה מן התחתונים וכו' אלא הריני בורא מאלו ומאלו, אם יחטא - ימות ואם לאו - יחיה. הדואליזם שבאדם מתבטא במאמרים הללו באופן מחוור וחריף ביותר.
- 2 יצירה לעולם הזה ויצירה לעולם הבא, ועולם הבא תלוי במעשיו, ואם יחטא - ימות, ואם לאו - יחיה.
- 3 ויקרא רבה יד

3. ישעיהו ליבוביץ, יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל (עמודים 74, 314)

"האדם כשלעצמו ומצד עצמו הוא נטול כל מהות וכל משמעות שהרי אין הוא אלא צלמה או צילה של המהות והמשמעות האמיתית, (בדומה לצללים של אפלטון) אם מתעלמים במתכוון מן הממשות של מושג האלוקית אי אפשר להקנות לאדם שום ערך ושום משמעות ממקורות ישראל. אם אין ממשות באלוקים מה ערכו של צלם אלוקים?"

"האדם אינו אלא צלם אלוקים. ז.א. הוא חסר מהות מצד עצמו כאותה תמונה התלויה כאן על הקיר שאינה אלא לוח מלוכלך בצבעים שמקבלת את משמעותה